

Вікторіанська доба (1837— 1901)

В історії англійської культури період 1837— 1901 років називають вікторіанською добою (на честь королеви Вікторії, яка тоді правила).

У 1837 році на англійський престол вступила королева Вікторія, чие правління тривало понад шістдесят років (до 1901 року). Для Британської імперії цього періоду характерний небувалий розквіт капіталізму, ствердження могутності й авторитету Англії на міжнародній арені. Англія диктувала свою волю не тільки в Європі, а й в усьому світі. "Вікторіанська доба" стала помітним явищем й у культурному прогресі країни.

Як і в інших розвинених країнах Заходу, у Великобританії то був час індустріальної революції і гострих соціальних конфліктів. Багато з того, що ми знаємо тепер як досягнення британської парламентської демократії, почало з'являтися саме за *вікторіанської доби*: поширюються ідеї лібералізму, збільшується кількість членів у Палаті громад, близько 60 відсотків чоловіків отримують право голосувати. І, мабуть, найбільшою та водночас найсуперечливішою перемогою тих часів була колоніальна імперія: Великобританія приєднала нові землі в Африці і Азії та перетворилася на одну з наймогутніших держав світу. Одне слово, то були роки високого напруження усіх сил, безупинного руху вперед, успіху і боротьби.

Оцінки вікторіанської доби упродовж ХХ ст. постійно змінювалися. Протягом 1910— 1930-х років, за часів розквіту модернізму, було модним виставляти вікторіанців обмеженими, пуританськими, абсурдними істотами, що перебувають у полоні численних табу і моральних забобонів. Але потроху такий упереджений підхід поступився місцем збалансованому ставленню до вікторіанського мистецтва та літератури, і тепер ми спроможні об'єктивно оцінити їх у контексті епохи.

Англійська література тієї епохи вирізняється одночасним співіснуванням різноманітних стилів і шкіл. Паралельно з реалізмом значний вплив на читачів і письменників справляли романтизм (а потім неоромантизм) і естетизм. Усі (навіть протилежні за естетикою) явища вікторіанської літератури зберігають певні риси, що свідчать про їхню належність до одного часу.

Культурна ситуація, завдяки якій створилася ця духовна єдність, склалася внаслідок дії різних економічних, політичних, соціальних, етичних чинників.

Вікторіанство як світогляд

Що становить собою **вікторіанство як світогляд**? Його головною характеристикою є «**поважність**». У царині літератури це означає, що вікторіанський письменник повинен був уникати крайнощів романтизму, наприклад тримати форму під більшим контролем розуму. У повсякденному житті це змушувало людину зосереджуватися насамперед на суто практичних питаннях кар'єри. Багато вікторіанців, здебільшого представників середніх класів, сповідувало **пуританський моральний кодекс**. Його найважливіші принципи запозичені зі Старого Заповіту з його суворим, караючим Богом. З другого боку, цей кодекс якнайкраще відповідає завданням **комерційної діяльності, для якої потрібні тверезість** (як у прямому, так і в переносному значенні цього слова), здатність важко працювати, вміння відмовлятися від розваг та утіх. Поважність і пуританство вікторіанської доби передусім позначалися на сім'ї, яка була закритим середовищем, де

лицемірно уникали згадки про сексуальні та інші заборонені теми. Жінки майже не мали політичних і економічних прав, не могли отримати належної освіти, змушені були терпіти обмеження на побутовому рівні. Це, до речі, пояснює появу фемінізму (організованого руху на захист прав жінок) протягом останніх десятиліть XIX ст. Атмосфера в навчальних закладах була задушливою та похмурою. Фізичні покарання залишались звичною практикою «виховання».

Хоча «поважність» — домінуючий принцип, який регулює ставлення вікторіанців до світу, не варто перебільшувати його значення. Ми знаємо великих письменників цієї доби (Ш. і Е. Бронте, Ч. Діккенс, У. М. Теккерей та ін.), які дуже добре бачили вади свого часу і його віддаленість від офіційно проголошених принципів. По-друге, всупереч пуританству ми можемо насолоджуватися, мабуть, найкращими зі створених англійською мовою зразками гумору і сатири. Вік, що подарував світові таких геніїв сміху, як Ч. Діккенс і У. М. Теккерей, творців нонсенсів Е. Ліра і Льюїса Керрола, навряд чи слушно уявляти собі тільки як серйозний та урочистий.

Модель англійського суспільства

Королева - атрибут країни з обмеженими правами

Буржуазія — істинний господар життя у капіталістичній Англії XIX століття.

Парламент — законодавчий механізм утримання влади на користь маєтної частини суспільства.

Урядовці й вищі чиновники, в тому числі судді.

Матеріально забезпечені, незалежні від "політичних вітрів" громадяни, в тому числі ,й дворянство, яке втратило панівну владу. (Проте кожен у цій країні може в одну мить опинитись на самому "дні" життя)

Державні службовці середнього та дрібного рівня (бідли), у тому числі провінційні судді, опікуни та служителі робітних домів.

Церковники Обивателі

Міщани Слуги

Робітники, чиє життя проходить на межі невимовно тяжкої праці та злиднів.

Ті, хто опинився поза межею бідності, у робітних домах, в'язницях, злочинних ватагах (боржники, безпритульники, злодії, негідники, вбивці, повії, шахраї)

Діти-сироти

Три періоди вікторіанської доби

Ранній вікторіанський період (1830 — 1848) називають «часом неспокою», коли жорстока експлуатація робітників та жахливі умови життя спонукали їх боротися за власні права. Багато англійських письменників, як Е. Гаскелл і Ч. Діккенс, приділяли увагу цим темам.

40-ві роки Це період спільного підйому, розмаху чартистського руху. Основні події цього історичного періоду — з'їзд чартистів(революційна боротьба пролетаріїв за поліпшення соціальних умов), усезагальний страйк, економічна скрута,(Більшість англійських письменників не підтримували лідерів чартистського руху, вважаючи їх морально брудними людьми, які штовхають неосвічені маси на насильницькі виступи. А насильницькі дії не поліпшують життєвих умов. Вони, скоріше, заганяють пролетарів у ще більше глухий кут. Але соціальна обстановка "голодних сорокових" (часу масових страйків) не могла не відобразитися у творах письменників. Діккенс висловив свою позицію однозначно у романі "Барнебі Радж". В "Барнебі Радж" робітники наважуються на бунт під керівництвом лорда Гордона (пародія на Байрона і "байронізм"). Лорд Гордон є байдужим до долі простого народу, його суспільна боротьба нагадує гру підлітка

то в піратів, то в революціонерів. Англійські письменники Діккенс, Теккерей, Гаскелл, Дізраелі, Ш.Бронте, Карлейль) пропонували інший шлях. Вони були прихильниками соціального миру. Співчуваючі народу, вони шукали шляхи взаємопорозуміння між “нацією багатих” і “нацією бідних”.) і, нарешті, революція 1848 року на континенті.

Зміна ідеологічного клімату позначилося і на літературному процесі, передусім, на романі як найбільш принциповому жанрі, який мав виховне значення. У соціальних романах Дізраелі, Кінгаелі, Діккенса, Теккерей, сестер Бронте знайшли відображення й ідеї епохи, і стан суспільного руху, і моральні принципи доби. Письменники цього періоду внесли у реалістичну структуру розповіді символіку і метафору, елементи театру, пародії, бурлеску і пантомім.

Середній вікторіанський період (1848—1870) вирізняється відносним матеріальним процвітанням. Незважаючи на численні труднощі, промисловість і сільське господарство швидко розвивались і умови робітників повільно поліпшувалися. Другою характерною ознакою цього періоду був конфлікт між наукою і релігією. Він, звичайно, виник ще раніше, але у 50 — 70-х роках набув особливої сили. Такі вчені, як Т. Г. Хакслі і Ч. Дарвін, заволоділи думками сучасників. Вони критикували релігійні тексти і доктрини з погляду еволюційної теорії, що підривало традиційну віру в Бога. їхнім опонентом виступив кардинал Д. Г. Ньюмен, провідний діяч так званого «оксфордського руху», який докладав великих зусиль, аби оновити теологію.

Пізній вікторіанський період (1870—1901) характеризується як час стабільності і спокою, вечірок і заміських уїк-ендів. Але це також і роки занепаду вікторіанства. По-перше, ірландське питання (боротьба ірландців за свою незалежність від Великобританії) у 80-х роках перетворилось на серйозну проблему для англійського суспільства. По-друге, чималого поширення набули різні варіанти соціалістичних теорій, марксизм у тому числі. По-третє, на міжнародній арені Великобританія почала втрачати лідерство під тиском США і Німеччини. В мистецтві модними стали естетські й декадентські настрої, що також є доказом кризи вікторіанського світогляду.

Англійська література вікторіанської доби

Провідним жанром вікторіанської доби був роман. Саме в ньому утверджується реалізм англійської літератури. Цей процес відбувається в тісному, безпосередньому зв'язку з просвітницьким романом XVIII ст. (Г. Філдінг, О. Голдсміт, Л. Стерн та ін.). Особливу роль у підготовці ґрунту для нового художнього стилю відіграла **Джейн Остен (1775—1817)**, друга, після Вальтера Скотта, за значенням романістка романтичного періоду, яка описувала звичай провінційної Англії, вміло змальовувала повсякденне життя чоловіків і жінок, іронізувала з моди на чутливість і готичні романи, що склалася за часів передромантизму, майстерно зображувала ледь помітні відтінки настроїв персонажів. Шість романів Джейн Остин: "Почуття і чутливість" (1811), "Гордість і упередженість" (1813), "Менсфілд-парк" (1814), "Емма" (1815), "Нортенгерське абатство" (1818), "Докази розуму" (1818) — за своєю художньою сутністю були справжнім відкриттям у царині реалістичної прози, психологічно тонкого зображення характерів, відтворення способу життя певних кіл англійського суспільства на рубежі XVIII—XIX ст. (середнього і дрібного дворянства). Теми політичні або гостро-соціальні не знайшли втілення в її творах, але внутрішнє життя людини, її почуття і переживання письменниця показала так проникливо, так життєво точно, як ніхто до неї. Парадоксально, що Джейн Остин випередила визнаних англійських реалістів на два-три десятиліття і була на відміну від них абсолютно позбавлена у своїй творчості романтичного елемента. Її доробок не був належно оцінений за життя письменниці й не був помічений літературною-критикою, лише Вальтер Скотт зумів як належить оцінити його.

Особливе місце в англійському реалізмі належить **Уільяму Мейкпісу Теккерейу** (1811 — 1863). Він залишався сином своєї доби, тобто вікторіанцем, і великого значення надавав моральним проблемам. Письменник використовував грізну зброю сатири й гротеску, намагаючись виправити соціальні вади, ось чому в його творах відчувається гіркий критичний присмак. Крім того, Теккерей прагнув створити добре продуманий і зважений художній світ, позбавлений крайнощів романтизму, різко критикував пафос, сентиментальність і риторичу та закликав бути природними і правдивими, його найкращим твором є роман «Ярмарок суети». Письменник розповідає про життєвий шлях двох подруг — Беккі / Шарп і Емілі Седлі та створює велику сатиричну панораму англійського суспільства, де все продається й усе купується: честь, сумління, кохання. З погляду письменника, дві головні вади — суєтність і егоїзм — визначають характери та вчинки людей і змушують їх, мов ляльок, танцювати на виставі. Назва книги говорить сама про себе. Теккерей запозичив її у відомій алегорії письменника XVII ст. Д. Беньяна «Шлях паломника», що розповідає, як християнин під час подорожі до Небесного Міста потрапляє на Ярмарок суети, де можна придбати все: будинки, землі, титули, жінок, чоловіків. Для англійців зміст цього образу відкривається одразу, бо книга Беньяна входить до кола популярного читання мешканців туманного Альбіону.

Твір Теккерей має підзаголовок «Роман без героя», що також посилює сатиричну заостреність авторського задуму. Серед його персонажів немає прикладів для наслідування. Важко вважати героїнею Беккі Шарп, молоду хижачку, пройдисвітку в спідниці, яка і зупиняється ні перед чим, аби прокласти собі шлях до багатства. Немає нічого героїчного і більш-менш привабливих Емілі Седлі або Уільямі Доббіні, бо для Теккерей бути героєм — означає тверезо дивитись на оточення, боротися з недосконалістю світу, а не просто плисти за течією. Ані Емілі, ані Уільям на це не спроможні: вони добрі і милі люди, але живуть полоні ілюзій. Новаторство Теккерей полягає в тому, що ніхто ніколи до нього не послідовно, логічно й чітко, критично та скептично не підходив до суспільства і людини. І якісно новий рівень критицизму в реалізмі, небачений до нього в світовій літературі. *Вільям Теккерей у своїх творах протестує проти усталеного в деяких романах щасливого кінця. Він створив новий тип сатирико-гумористичного роману. "Ярмарок пихатості"*

Теккерей — єдиний письменник серед ранніх вікторіанців, який в теорії та на практиці свідомо прагнув відмежуватись від усього, що суперечить реалізму. Але цього не можна сказати ні про раннього Діккенса ні про сестер Бронте.

Взагалі літературою займалися троє із шести дітей **родини Бронте**: Шарлотта (1816 — 1855), Емілі (1818 — 1848) і Енн (1820 — 1849), але як першорядні романісти знані насамперед дві старші сестри. *В їх творах присутні і романтичні риси таємничості, реалістична точність передачі атмосфери життя багатьох ланок англ. суспільства. Сам Шарлотта привернула увагу до появи нової героїні — жінки, яка прагне свободи та рівноправ'я. Проблема емансипації у романі "Джейн Ейр" набула гострого звучання у цьому творі.*

Протягом другої половини XIX ст. реалізм у Великобританії набуває подальшого розвитку і стає провідним літературним стилем. Він змінюється якісно: письменники відмовляються від романтичної гіперболізації, мелодраматичних ефектів тощо. Натомість вони прагнуть ще глибше проникнути в суперечливі людські характери. Письменники не тільки продовжували створювати численні портрети типових представників найрізноманітніших верств населення, а й дедалі більше цікавилися суто психологічними мотивами поведінки своїх персонажів. До того ж, завдяки критичним працям Діккенса, Теккерей Е. Треллопа М. А. Еванс відбувається подальше теоретичне усвідомлення реалізму в англійській літературі; зокрема, вони чимало сприяли поширенню самого терміна в англійській естетиці. Кінець XIX ст. позначений подальшим розвитком **психологічного реалізму**, насамперед у творах Д. Мередіта (1828 — 1909) і Т. Гарді (1840 — 1928).

Взагалі **англійський класичний реалізм відрізняється** зосередженням на проблемах гріху й моралі, несе в собі сильний християнський вплив. Так, символом особливостей світогляду письменників школи Діккенса (найбільш яскравим представником якої вважають **Елізабет Гаскелл**) є так звана “**різдвяна філософія**”. Надаючи реалістично вірні, документально точну картини положення робітників, вони вірили, що навіть найлютіший злодій (а таких було чимало серед підприємців періоду первісного накопичення капіталу) зможе переродитися під впливом християнського світовідчуття. Вони добивались не революції, а реформ, які б поліпшили стан суспільства. У звісному ступені рух письменників, який очолив Діккенс, породив **жанр “робітничого роману”** (“Шерлі” Ш.Бронте, “Олтон Локк” Кінгслі, “Скрутна година” Діккенса). “Робітничий роман” зіграв вельми позитивну роль в процесі врегулювання соціальних проблем. Промисловці все ж таки пішли на реформи, ситуацію було змінено на краще без кровопролиття.

Поряд із реалізмом, у вікторіанській літературі існували явища іншого плану, наприклад так званий **сенсаційний роман**, який поєднував у собі *інтерес до психології людини і її оточення з детективом та готикою*. Найвідомішим представником такого типу літератури і доволі популярним у нашій країні письменником є Уїлкі Коллінз (1824 — 1889), автор «Жінки в білому» (1860) і «Місячного каменя» (1868).

Мабуть, найоригінальнішими книжками усієї вікторіанської доби залишаються твори **Льюїса Керрола** (1832 — 1898) «Аліса в Країні Див» (1865) і «Аліса в Задзеркаллі» (1872). З формального погляду, це казки, які написав Чарлз Доджсон (справжнє ім'я письменника) для дочок свого колеги, а також для своєї улюбленої вихованки Аліси Лідделл. З іншого боку, ці «нісенітниці» слушно вважаються яскравим зразком **інтелектуальної, іронічно-пародійної прози**, побудованої на грі, де поєднуються сон і реальність, насичені філософськими та складними науковими ідеями.

На відміну від прози, поезія перебувала під впливом романтизму. Зокрема, як романтичну (або постромантичну) можна схарактеризувати творчість двох найвпливовіших поетів вікторіанської доби А. Теннісона (1809 — 1892) і Р. Браунінга (1812 — 1889), які цікавилися складними моральними і філософськими проблемами та були неперевершеними майстрами віршування. Серед менш знаменитих поетів варто згадати М. Арнолда і Е. Фітцджералда (1809 — 1883) — перекладача «Рубайяту» Омара Хайяма англійською.

Важливу роль у вікторіанській літературі відіграв А. Ч. Суїнберн (1837 — 1909), чий віршовані драматичні твори «Аталанта в Каледонії» (1865) і «Ерехтей» (1876), а також збірки «Поезії та балади» (1866) і «Пісні перед світанком» (1871) сприяли руйнуванню вікторіанського світогляду та спричинили радикальне оновлення мови поезії ХХ ст. Ще одним, навіть радикальнішим попередником модернізму, є митець, далекий від провідних угруповань доби. Це єзуїт Д. М. Хопкінс (1844—1889). Його твори набули популярності вже після першої світової війни. Хоча він написав небагато, його поезії сприймалися подальшими поколіннями як справжня поетична революція: Хопкінс сміливо порушував традиційні правила віршування, поєднував архаїзми і діалектизми.

Протягом пізнього вікторіанського періоду виник **неоромантизм**. Його засновником став **Роберт Льюїс Стівенсон** (1850 — 1894), який у своїх романах «Острів скарбів» (1883), «Викрадений» (1886), «Катріона» (1893), «Чорна стріла» (1888) та інших описав сильні постаті, подорожі по далеких екзотичних країнах, сиву давнину, а також «готичні» жахи. Проте це було не просто відновлення романтизму, а водночас і збагачення його досягненнями психологічної прози. В таких творах, як «Таємна справа доктора Джекілла і містера Хайда» (1886) і «Володар Баллантре» (1889) майстерність Стівенсона-психолога відсуває на другий план авантюрний сюжет, що його письменник використовує як основу для аналізу темних сторін людської душі.

Стівенсон започаткував дві різноспрямовані тенденції: першу — до відродження *пригодницької та детективної літератури* (наприклад, у творчості Р. Хаггарда або А. К. Дойля), другу — до подальшого *поглиблення психологізму на екзотичному матеріалі* (крайнім проявом її стануть романи Д. Конрада, який відкриває історію модернізму в англійській літературі). Ще одним неоромантиком, який більше належить уже ХХ ст., був Р. Кіплінг.

Появу неоромантизму можна пояснити як своєрідну реакцію на надто великий інтерес до матеріалізму реалістичних письменників, на їхнє захоплення «науковими» підходами до людини. Неоромантики всупереч цьому переконанню обстоюють ідею самоцінності індивіда, неповторності й унікальності його духу.

Ще одним варіантом протесту проти «матеріалізму» сучасного світу став **естетизм**, який розвинувся в окрему тенденцію в англійській культурі вікторіанської доби. Він поширився на живопис, поезію, роман і есеїстику. Цей рух започаткувало 1848 р. так зване Братство преафаелітів, до якого входили три художники — У. Х. Хант, Д. Мілле і Д. Г. Россеті. На їхню думку, європейський живопис перебував у полоні академізму, взірцем якого вони вважали Рафаеля. Угруповання мало на меті зруйнувати цю традицію, спираючись на мистецтво італійського Відродження до Рафаеля (звідси й назва). Преафаеліти захоплювались містиком, Середньовіччям, з ненавистю ставилися до сучасного індустріального світу та підкреслювали особливе значення Краси. Д. Г. Россеті і його сестра Крістіна були одночасно й талановитими поетами. їхній поетичний доробок також відтворює ті самі настрої.

Преафаелітське братство привернуло до себе увагу видатного вченого, викладача і критика Д. Рескіна, який захищав преафаелітів. Братство існувало дуже короткий час, але його вплив залишив помітний слід в англійській культурі. Упродовж 80-х років сформувався «естетичний рух». Він не був чимось єдиним. У ньому брали участь поети, мислителі, актори й художники, які підтримували різноманітні варіанти ідеї «мистецтва заради мистецтва»: Уолтер Пейтер — історик мистецтва, автор нарисів про італійське Відродження, О.Уайльд(1854 — 1900). Його ім'я швидко стало легендою, а парадоксальні ідеї, яскрава мова, надто смілива поведінка і барвисті шати сприймалися сучасниками як відвертий виклик поважності та пуританству вікторіанців, художники М. Бірбом, О. Бердслі, Д. Уїтлер (американець за походженням) та ін. Усі вони різко виступали проти ідеалів вікторіанської доби. їх приваблювали екзотичні форми мистецтва, далекі культури, надзвичайні почуття. Чимало в них було і декадентського (меланхолія і песимізм). Представники цього руху підкреслювали свою антибуржуазність, винятковість і закликали пізнавати насолоду в кожному моменті нашого короткого життя.

Провідні напрямки в англійській літературі ХІХ ст.

Романтизм (франц. romantisme) - напрямок у літ. і мистецтві, який характеризується прагненням до національної та індивідуальної самобутності, до зображення ідеальних героїв та почуттів. Основний принцип: незвичайні герої у незвичайних обставинах. (творчість В.Скотта, Дж.Г.Байрона)

Реалізм (лат. realis - речовий, дійсний) – напрямок у літ. і мистецтві, який характеризується правдивим зображенням дійсності, спираючись на об'єктивне спостереження звичаїв, побуту, соціальний аналіз та створення узагальнюючих образів, характерних для певного середовища. Принцип: - типові герої у типових обставинах. (творчість Теккерея, Дікенса, Ш.Бронте, Д. Мередіта, Т.Гарді)

Неоромантизм - напрямок у літературі, який характеризується повернення письменників до таких романтичних образів, як сильна самотня людина, а також до описів екзотичних країн, пригод, таємниць тощо. (творчість Р.Л.Стівенсона, Р.Кіплінга, А.К.Дойля, Р.Хаггарда)

Естетизм (від грецьк. – почуттєвий, здатний відчувати) – тенденція в літературі, яка сформувалася в кн..XIX ст. під впливом ідей Джона Рескіна (зв'язок краси і правди, краси і добра, краси і справедливості). Письменники-естети визнавали красу головною цінністю, писали лише про вишукане, прекрасне, відмовлялися від використання мистецтва заради морального виховання. (творчість О.Уайльда)

Жанри англійського реалізму

Психологічний роман – Дж.Остін «Гордість та упередження», романи Ш.Бронте «Джейн Ейр», Е.Бронте «Грозовий перевал» (доля жінки у тогочасному суспільстві)

Сатирико-гумористичний роман - В.Теккерей «Ярмарок пихатості»

Соціально-психологічний роман – творчість Ч.Діккенса

Роман-утопія (Ч.Діккенс"Посмертні записки Піквікського клубу")

Роман виховання (Ч.Діккенс"Пригоди Олівера Твіста", "Життя і пригоди Ніколаса Ніклбі")

«**Робітничий роман**» - Ш.Бронте «Шерлі», Діккенс «Скрутна година»

Сенсаційний роман - Уїлкі Коллінз «Жінка у білому (психологія+детектив+готика)

Іронічно-пародійний роман – Льюїс Керрол «Аліса в Країні Див»

Інтелектуальний роман – О.Уайльд «Портрет Доріана Грея»